

Ternóczy Krisztina
Halál két nézőpontból

Teleki László öngyilkossága

I. A sír, hol nemzet süllyed el...

*„Vagy jöni fog, ha jöni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.
S a sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül...”*

A Szózat sorai ugyan 1836-ban íródtak, de a fenti látomást a kortársak megvalósultnak vélték 1849 után, a neoabszolutizmus idején. A szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti időszak az önkénnyel szembeni ellenállás jegyében telt, és mivel az ellenállás csak illegális keretek között mozoghatott, erős és szervezett titkosrendőrség és cenzúra ellenében, erejéből többnyire csak arra futotta, hogy az alkotmányos önállóságtól megfosztott nemzet összetartását erősítse. Nem offenzív ellenállásról van szó, inkább kiváró, életbentartó erőről. A művészi alkotásokba, ruhaviseletbe, egyes tárgyakba bújtatott utalások 48-ra, a vértanúkra, a magyarság hangsúlyozása – mindez közismert – az önálló nemzeti lét gondolatát akarták életben tartani.

A korszakban tehát bonyolult és sokágú rejtjeles rendszer alakult ki, sajátos kommunikáció, amely az alkotmányosan önálló, független Magyarország pótlékául szolgált. E jelrendszer egyik ága a halál témája volt, mégpedig a nemzet pusztulása, a nemzeti hősök tragédiája, egy történelmi „átoksúly” alatt görnyedő ország, amelyet mindig mohácsi vészek érnek. A „nagyszerű halál” ábrázolása a kor kedvelt műfajában, a historikus festészetben is gyakori, sőt talán ez a téma a legnagyobb hatású.¹ A historikus képek főalakjai nemzeti vonásokat testesítenek meg, ők maguk a Nemzet, amely küzd és vérzik a szabadságért, vagy éppen meghal érte. A Nemzet egyes képeken férfi (Wagner Sándor: *Dugovics Titusz*), más képeken nő (Madarász Viktor: *Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt*), a harmadik esetben pedig halott (vagy több halott). A Mohács-téma új meg új képeket ihlet: a csatamező tele halottakkal, síró nők és vitézek temetik őket; gyászoló nemesek térdelnek le II. Lajos megtalált teteme mellett.

Ezek a történelmi festmények jó példát adnak arra, hogy a gyász népszerű ellenállási forma volt a tárgyalt időszakban. Az olyan képek, mint Madarász Viktor *Hunyadi László siratása* című műve, amelyet 1859-ben állítottak ki óriási sikert

¹ A téma részletes tárgyalása *Szabó Júlia: A XIX. század festészete Magyarországon* (Budapest, 1985.) c. könyvében.

aratva, többet jelentettek a közönség számára szép műalkotásnál, de még politikai eseménynél is többet. Kétségtelen, hogy az ilyen képek kiállítása és tömeges látogatása politikai demonstráció-számba ment. A képeknek allegórikus jelentésük van, amely a jelenre vonatkozik, így például Hunyadi László személyében a néző a szabadságharc leverése után kivégzett mártírokat sirathatja meg. Egy más szinten azonban a kép tágabban értelmezhető, nemcsak allegória. A képen látható letakart halott a nemzet megtestesítője: ha nem tudnánk a kép címét, fogalmunk sem lenne, kit takar a szemfedő – a kísérteties fekvő alak személytelen. Nem egyetlen emberek, egyes mártírok ravatalát látjuk, ez a Nemzet ravatala, a kép témája a gyász, a nemzet sorsa felett érzett fájdalom és megdöbbenés.

A nemzethalál ábrázolásának népszerű toposza volt II. Lajos megtalált holttestének témája. A tárgy nemzetközi volt (alkalmazva más nemzetek történelmi eseményeire), és Magyarországon is többször megfestették (Orlai Petrich Soma 1851-ben, Than Mór 1857-ben). A téma kézenfekvően függ össze a Mohács-komplexussal (a legnagyobb nemzeti tragédia szimbóluma), de a gyászt koncentráltabban érzékelteti mint a tömeghalál-képek, mert az előtérben csak egyetlen halott van, amelyet gyászolók vesznek körül. II. Lajos itt a túlerő áldozata. Természetesen a festmény ravasz allegórikus jelentést hordoz: Pogány Ö. Gábor művészettörténész írja, hogy a téma titkos nyelven azt jelentette, Petőfi Sándor teste eltűnt, jeltelen sírban pihen.² A vándortéma legismertebb magyar változatát Székely Bertalan festette 1861-ben és talán éppen erre a titkos jelentésre játszik rá a festő, mert a képen a holttestet nem a mocsárból húzzák ki, hanem a földből, egy ideiglenes sírből ássák ki megtalálói. A képről készült metszetet a *Vasárnapi Újság* 1861 júniusában leközölte, abban a hónapban, amikor szerte az országban zajlanak a Teleki László emlékére rendezett gyászünnepélyek, amikor egy sírt valóban egy egész nép áll körül. II. Lajos halála szintén nemcsak allegória, a képen az ő sírja a Nemzet sírja, körülötte pusztaság, egy civilizáció eltűnése. A gyász tehát közérthető, elterjedt demonstratív forma volt a kiegyezés előtt, és ez a halottkultusz néha konkrétan is megnyilvánult egyes nemzeti nagyságok temetése ürügyén.

1855-ben Vörösmarty temetése, 1860-ban Széchenyi István nyugalomra helyezésének gyászszerartása, 1861-ben pedig Teleki László temetése zajlott és váltott ki politikai mozgólódásokat. A fent emlegetett festmények már azt is sugallják, hogy e kiemelkedő személyiségek sírjába többet temettek egy-egy holttestnél, a gyász nemcsak a nagy költőért vagy a nagy politikusért viselt gyász volt: a nemzet önmagát gyászolta meg, saját végzetét siratta. Szól ez a demonstráció a hatalom képviselőinek is, politikai tüntetésként, de szól magukhoz a magyarokhoz is, mementóként, hitet téve bizonyos értékek mellett, ébren tartva '48 eszméit és hőseinek emlékét.

² Pogány Ö. Gábor: *Magyar festészet a XIX. században*. Budapest, 1970. A mű a képek rejtjeles nyelvéről és a cenzúráról részletesen szól.

II. Egy politikus halála

Teleki László gróf 1861 májusában hunyt el, abban az évben, amelyre már nem jellemző az ötvenes évek félig abszolutista, félig pedig már modern diktatórikus légköre. 1861-ben ugyanis, jelentős politikai fordulatként, újra összeülhetett a magyar választott törvényhozás, hogy tárgyaljon olyan közjogi-politikai kérdésekről, amelyekről tárgyalni 1849 óta nem volt alkalmá. A politikai szervezkedés és véleménynyilvánítás tehát most legális kereteket kapott. A nagyközönséget mindez lelkesítette és reménykedéssel töltötte el. Emellett rögtön megindult a politikai álláspontok elkülönülése, az országgyűlésbe bekerült képviselők „pártosodása”, ami szintén új jelenség az ötvenes évek homogénnek látszó nemzeti ellenállásához képest.

Teleki László az 1861-es választásokon indulva váratlanul politikai vezérszerepben találta magát, körülvéve az 1848-49-re emlékező választópolgárok és az ifjúság rajongásával. Teleki a nagy reformkori politikusgenerációnak volt tagja, márpedig társai ekkoriban vagy meghaltak már, vagy emigrációba kényszerültek. Kevesen vállaltak közülük Magyarországon közszereplést, mint Deák Ferenc vagy Eötvös József. Telekinek 1861-ben jelentős vetélytársa csak Deák lehetett, akit szintén nagy tisztelet övezett, ám az emigrációból foglyul ejtett és visszakényszerített gróf népszerűsége robbanásszerű volt. Ennek az volt legfőbb oka, hogy választási programja radikális függetlenségi kitételeken nyugodott.

1861-ig Teleki sokáig nem tartozott az első vonalbeli politikusok közé. 1848-ban a Batthyány-kormány követként Párizsba küldte, és onnan már nem is tért haza. A szabadságharc bukása után 12 évig élt külföldön, az emigrációs tevékenység tekintélyes résztvevője lett. 1859-ben már az emigráció vezető triaszában találjuk Kossuth és Klapka mellett. 1860-ban Drezdában a rendőrségnek sikerül őt elfognia, kiszolgáltatják az osztrákoknak – az eset nagy nemzetközi felháborodást vált ki. Ferenc József szabadon bocsátja a grófot, miután kiköti, hogy az emigrációval meg kell szakítania a kapcsolatot, és egy ideig nem politizálhat.

1861 tavaszán azonban Teleki úgy döntött, hogy indul az országgyűlési választásokon. Ettől kezdve neve a leghíresebb név a magyar politikai életben. Noha Teleki nem mindenben van Kossuthtal azonos véleményen, személye a magyarok számára mégis Kossuthot jelenti, az emigrációt jelenti, és az 1849-es állapotot, a Habsburgokkal való alkuba bocsátkozás elutasítását.

Mint tudjuk, az 1861-es országgyűlés két pártra oszlott abban a tárgykörben, hogy mik lehetnek az ország követeléseinek részletei, valamint hogy mi legyen e követelések előterjesztésének módja. A képviselő ház többsége Teleki gróf határozati javaslatát támogatta, míg a többiek Deák felirati elképzelése mögé álltak. Számunkra a helyzetből az a fontos, hogy lássuk: Teleki László olyan programot vallott, amely több hívet vonzott, a közvélemény számára rokonszenvesebb és „bátrabb” volt, noha a hozzá való ragaszkodásnak a törvényhozás feloszlása lehet az ára, az ország újabb visszasüllyedése az ellenállás állapotába.

Ezen túl a képviselőház két pártra oszlása mindenkit nyugtalansággal töltött el hiszen a hatalommal való egyezkedéshez, az uralkodóval való bármilyen párbe-

szédhez a nemzet egységét kellett hangsúlyozni. A korabeli orgánumok, politikusok ezt meg is tették: „Magyarországon pártok nincsenek” – szájközta a konzervatív sajtó ugyanúgy, mint a felirati vagy a határozati. A belpolitikai megosztottság tehát rendkívül kényes kérdés volt, és sokan reménykedtek abban, hogy ez egyeztetéses úton felszámolható.

A kétféle álláspont érdemi vitája a május 8-i ülésnapon vette volna kezdetét, amikor is Teleki László határozati javaslata lett volna napirenden. Aznap reggel azonban a gróf már nem élt. Hajnalban átlótt szívvel találták a pesti Teleki-palotában, szobájában, asztalán beszédének vázlatával.

Az eset politikai hordereje összefonódott az újra fellángoló „nemzeti gyász” demonstratív témával. Kezdetől fogva ez a kettősség jellemzi az egész Teleki-ügyet: az egyik nézőpont a halálát nemzeti mártíriumként, az országra zúduló csapások legújabbjaként látja, amelyre a már megszokott gyász-kellékekkel lehet felelni; a másik perspektíva a politikai mondanivaló felől közelíti a halált és viaskodik mindazon problémákkal, amelyeket a belpolitikai megosztottság akkor jelentett: mi lesz a pártokkal, mi lesz a határozattal, hová tart most már az országgyűlés – mindez a sok kérdés Teleki László halálának fényében. A szerencsétlen sorsú gróf halálának tehát két perspektívája lett: egy populáris-demonstratív és egy pártpolitikai.

III. A temetés

Május 8-án délután a képviselőház zárt ülést tartott, amelynek egyetlen témája Teleki László halála és az ezzel kapcsolatos teendők voltak. A követek, átérzve felelősségüket a rend és nyugalom fenntartásában, gondoskodtak annak elterjedéséről, hogy az öngyilkosság esete tény, merénylet nem történt. Több képviselő emlékezni vélt arra, hogy a gróf az elmúlt napokban furcsán viselkedett, többektől elbúcsúzott stb. A feszült politikai helyzetben nyilván egyik félnek sem volt érdeke egy orgyilkosság rémhírével felheccelt tömeg színrelépése. Az orvosi és a rendőri vizsgálatok hivatalos jelentései sem tartalmaztak kétséget afelől, hogy öngyilkosság történt.

A pesti lakosság azonban másként reagált, mindenki gyilkosságról suttogott, és ez több szempontból érthető. Teleki gróf pályája csúcsára ért, a vitában győzelemre számíthatott, mi oka lehetett volna egy kétségbeesett tette? – kérdezhetette egy külső szemlélő, aki nem tudhatta, milyen ideges, érzékeny alkat volt a gróf, és hogy mennyit kellett viaskodnia saját pártja többi vezetőjével. Emellett éppen beszéde elmondása előtt lóhatték le – ki más akarhatta ezt, mint az álnok bécsi kamarilla titkosrendőrsége... vagy talán Teleki belső, felirati-párti ellenfelei?

A találgatásokat azonban sikerült a nemhivatalos szférába visszaszorítani, és nyomtatásban, nyilvános beszédekben nemhogy a halál okát nem feszegették, de még arra is ritkán céloztak, hogy a gróf saját kezével vetett véget életének. Ahogyan május 10-én kezdetét vette a csaknem két hónapig tartó gyászünnepek-sorozat, az elhunynak csupán halála volt fontos, és annak tragikus hirtelensége és sorsszerűsége. A halál egyedi körülményeit nem emlegetik, kivéve egy-két szentimentális költőt, akik megéneklék az átlótt szívet.

A gyászoló tömeg szemében egy ponton túl mintegy, ki okozta a halált. Teleki halálát a már évek óta begyakorolt reagálással fogadta. Kiismerhetetlen, gonosz hatalom sújtott le újra a nemzetre, ugyanaz a végzet, amely 1849 óta sok vértanút követelt, és amelyik egy évvel azelőtt megfosztotta a népet a legnagyobb magyartól. A halott Teleki – populáris-demonstratív perspektívából – a szabadságharc halottjává vált, mártírává a Magyarország szabadságáért vívott küzdelemnek. Az elhunyt olyan Pantheonba lépett be, amelyben a szabadságharc vértanúi, a Szózat költője, és Széchenyi István foglalták már el helyüket. Akár kivégezték őket, akár öngyilkosok lettek, akár természetes halállal haltak meg, ők mind a nemzet halottai, tágabb értelemben pedig – ahogy a festményen is láttuk – holttestük a Nemzet holtteste is.

Teleki László ravatala a Nemzeti Múzeum előcsarnokában állíttatott fel, abban az épületben, ahol a képviselőház is ülésezett. A lakosság szakadatlanul áramlott, hogy végső búcsút vegyen tőle, nemcsak Pest-Budáról, de vidékről is, ahonnan tömegek érkeztek a gyászszervertásra.

Mivel az elhunytat a Teleki-család a sziráki sírboltba kívánta temetni, Pesten nem temetésre, hanem búcsúztatásra került sor, valamint a koporsót kísérő tömeg megindulására. A szertartás május 10-én délután kezdődött a múzeumban, a ravatalnál. Az első beszédet Ghyczy Kálmán házelnök, határozati párti politikus mondta. Kiemelte, hogy a veszteség akkor érte a nemzetet, amikor az „államélet alapjában van megingatva”. Utána Török Pál főtisztelendő következett, aki nagy pátozzsal, érzelmekre hatóan beszélt a halott államférfiről. Szavaiból kirajzolódott egy veszteségeit sirató, gyászoló nemzet képe.

A beszédek végeztével a koporsót 12 képviselő emelte vállára és vitte ki a múzeum elé, ahol a gyászkocsira tették. A gyászmenet a kerepesi vám felé indult meg: elől a felsőház tagjai, egyházi személyek, majd a fogat a koporsóval, utána a család, a rokonok, a képviselőház tagjai, végül a nagyközönség. Képviseltette magát Pest város hatósága, a Nemzeti Kaszinó, a pesti evangélikus egyház, az izraelita gyülekezet, a Nemzeti Színház, különböző céhek stb. A tömeg a Szózatot énekelte.

A kerepesi vámsorompóhoz érve a menet megállt, hogy a koporsót átadják a családnak, amely Szirákig fogja vitetni. Eötvös József báró, felirati párt képviselő, az elhunyt barátja vett itt végső búcsút Teleki Lászlótól. Eötvös is a nagy veszélyeket hangsúlyozta, amelyek megtámadott nemzetét fenyegetik, de kifejezte reményét is, hogy az ország „visszanyerheti jogos állását”.

A korabeli tudósítások szerint a halottaskocsit útján mindenhol várták az útbaeső községek lakói, akik éjjel kivilágított épületekkel és gyászbogókkal fogadták. Május 11-én a sziráki kastély udvarán búcsúztak végleg Telekitől a nemzet képviselői Podmaniczky Frigyes báró, határozati párti képviselő rövid beszédével.

Teleki László temetése tehát csaknem 24 órán át tartott, és több stációból állt. Az első búcsúztatás Pesten zajlik tömeges felvonulással, a második állomás az éjszakai országjárás és a fáklyás sorfalak a községekben, a harmadik pedig a családi jellegű temetés Szirákon. Három beszéd is elhangzik, ezek jelzik mintegy a fenti

há om stációt. Kettéválik a gyászszertartás ravatal melletti barokk pompája, és a test kriptába helyezéseinek szűkebb körű, családi nyilvánossága. E két aktust összeköti a test végighordozása a vidéki helységeken. Itt még szükség van a holttestre a gyászhoz, amelyet ereklyéhez méltó pompával kell körülvenni. Május 11-e után azonban elindul egy másfajta eseménysor: megmozdul az ország, a vidék községei is megrendezik a maguk temetési szertartását, ahonnan viszont hiányzik a holttest. Az emberek pontosan tudták, hogy a váratlan tragédiát hogyan lehet demonstratív formában felhasználni, egyrészt fenyegetően hatva az elnyomó hatalom felé, másrészt szigorú morális összetartásra szólítva fel saját kis helyi társadalmakat.

IV. Halál populáris nézőpontból

A nagy temetés óta Pest valóságos Teleki-lázban égett. Ahogy Kecskeméthy Aurél, a híres publicista írja, „a tisztelet, amelyet a tömeg Teleki iránt érzett, valódi fanatizmussá emelkedett a nem várt szörnyű halál hírére”.³ A gyászbeszédeket rögtön kinyomtatták. Pesten legalább háromféle füzetet lehetett kapni Teleki gróf életéről és haláláról, hatásos beszámolót nyújtva a pesti gyászmenetről, és pikáns részletekkel az öngyilkosság körülményeiről. Az apróhirdetések „leghitelesebb Teleki-arcképeket” kínáltak a hazafias érzelmű vevőknek. A Nemzeti Színház bejelentette, hogy ezentúl minden év május 8-án Teleki László *Kegyencz* című drámája adatik. A kultusz a szépirodalom keretei között csapódik le: alkalmi versek zengik a hazát ért veszteséget, alkalmi színdarab állít emléket a kiváló hazafinak. A vidéki településeken másfél hónapig zajlottak a Teleki emlékére rendezett gyászünnepségek. (E megemlékezés-sorozat új jelenség Magyarországon, a neoabszolutizmus terméke.) A helyszín legtöbbször a református templom, ahol gyászistentiszteletet tartanak, esetleg még a temető, ahol szavalatokat lehet mondani és Himnuszt énekelni. De az is előfordul, hogy a tömeg a szabad ég alatt gyűlik össze, a főtéren. Mezőtúron például a gyászbavont templomban alkalmi beszéd hangzott el, majd a kitóduló nép „nagy része fekete zászlóval megható ünnepélyes komolyság mellett a város főutcáján a Szózatot énekelve vonult végig”.⁴ Kunszentmiklóson az istentiszteletet a zokogás miatt többször meg kellett szakítani. Utána a tömeg a temetőbe vonult, ahol újabb beszédek hangzottak el, végül a Szózatot énekeltek. Szolnokon megragadó módon minden szervezés nélkül folyt le a megemlékezés: május 10-én délután a gyászba öltözött lakosság spontán összeverődött a sétatéren, és afféle „néma sétába” kezdett; a menet élén hirtelen fekete zászló magasodott fel, amely a népet a temetőbe vezette. Ott a guardián beszédet rögtönzött. Cegléden az izraelita közösség külön is megemlékezett, gyűlésükön a katolikus pap is beszélt, és kívánták az izraelita hazafias nép jövődjét egyenjogúsítását.

Majd' mindenhol többhetes gyászt rendeltek el, ami a szórakozások, multságok

³ *Kecskeméthy Aurél: Vázlatok egy év történetéből.* Pest, 1862.

⁴ A gyászünnepek leírásai megtalálhatóak a *Vasárnapi Újság* május–júniusi számaiban.

teljes mellőzését, fekete zászlók és jelvények viseletét jelentette, a pesti temetés idején boltok bezárását és a harangok meghúzását. A sok „hathetes gyász” elrendelése talán elhamarkodott buzgóság volt, mert nem mindenki lelkesedése tartott ennyi ideig: a *Vasárnapi Újság* arról is értesít, hogy a megyei gyász ellenére Kapuváron három helyen is volt tánc és mulatság. Akadt példa arra is, hogy a helyi notabilitások presztízsharcai csúfították el a gyászszünnapet. Vaiszlón a lelkész nem volt hajlandó gyászistentiszteletet tartani a lakosság kérésére, mire a jegyző ragadta magához a kezdeményezést, és ő tartott megemlékezést a piactéren.

Ezek a megemlékezések július elejéig húzódtak el, s Teleki László temetésének meghosszabbításaként értelmezhetők. Nem kellett, hogy a holttest jelen legyen a gyászolók körében, hiszen a Teleki László név már mást jelentett. A temetés minden városban külön-külön lezajlik, minden mikroközösség átélheti a gyásznak azt a demonstratív funkcióját, amely szerint a halottban egyrészt az összes mártírt, másrészt magát a Nemzetet temetjük. A Teleki-megemlékezések egyik jelentése valóban tiltakozás a magyar államiságot, a nemzeti érdekeket sértő beavatkozások ellen. Legalább ennyire azonban arról is szó van, hogy egy megtámadott, elnyomott közösség szoros egységbe akar tömörülni, hogy védekezzen a pusztulás ellen, és emiatt hangsúlyoznia kell saját értékeit. A populáris-demonstratív perspektíva fontos eleme, hogy a gyászolókat homogén, egységes akarató tömegnek látja, az elhunytat pedig makulátlan hősnek. Ez a szemlélet utasítja el a megosztottságot, és hangsúlyozza a fentebb már említett módon, hogy a nemzet akarata egységes. Országos temetést és gyászszünnapélyt csak ilyen perspektívából lehet rendezni. Így csak azok a fogalmak kerülnek elő, amelyekben közmegegyezés van.

A gróf halálát követő napokban eleinte még a populáris szemlélet uralta a nyilvánosságot, ám lassan utat tört magának a direkt politikai perspektíva. A populáris frázisok más szemlélettel keveredtek, és az első kétségbeesés után a megnyilatkozók lelki szemei előtt már nem a nemzethalál és Teleki László mártírúma lebegett.

V. Halál politikai nézőpontból

A populáris-demonstratív perspektíva úgy fogta fel a politikus halálát, mint mártírúmot. A homogén gyászoló sokaság olyan testet helyez a sírba, amely közvetve a szabadságért vívott harcban esett el, testvére az eddigi meggyászolt mártíroknak, egyben a földi maradványokban magát a nemzetet is tisztelik. Ilyenformán minden nagy temetés és gyász ugyanannak az aktusnak a megismétlése: demonstratív ellenállási forma és a közösség összetartásának erősítése.

Pártpolitikai perspektívából nézve Teleki halála nem azonnali megsemmisülés. A test nyugalomra helyezése nem végső megpihenés az elhunytak, és a sírt sem homogén tömeg veszi körül.

Amiből kiindulhat a szemlélő, az a politikus öngyilkosságának politikai hordeje, az aktuális helyzet 1861 májusában, az a megosztottság, amit a nagyközönség előtt mindig le kellett tagadni.

A közös politikai cél Magyarország alkotmányos önállóságának biztosítása, ám

lát uk már, hogy a részletesebb program kettéosztotta a képviselőházat. A többségben levő párton belül sem volt azonban egység. Teleki László és a határozatiak többi vezére más-más stratégiát tartottak követendőnek. Tisza Kálmánék semmiképpen nem mondtak le a legális üléselés lehetőségéről, nem akarták felosztatni a Házat, ahogy azt Teleki elképzelték tartotta; valamint hajlottak volna arra is, hogy álláspontjukat közelítsék a felirati álláspontjához (természetesen fenntartva a formai különbséget, ám tartalmiában hasonulva Deák Ferenc felirati javaslatához). Amíg Teleki a határozatiak vezére, addig ez a közeledés lehetetlen. Május elején már feszült lehetett a helyzet, és ez hozzájárulhatott a gróf lelkiállapotának zavarodottságához.

Teleki halála megkönnyítette Tiszák helyzetét, hiszen így már nem kerülhetett sor a nyilvánosság előtt személyes konfliktusuk lelepleződésére. Most már semmilyen akadálya nem volt annak, hogy Tisza Kálmán legyen a határozati javaslat zászlóvivője és alakítója. De az országgyűlésnek is könnyebb volt ezután a nemzeti akarat egységéről beszélni, és a pártok közti különbséget formai különbségként bagatellizálni, hiszen a helyzet valóban efelé közelített. Teleki, aki kellemetlenül kitarzott 49-es nézetei mellett, már nem akadályozta, hogy a képviselőház testvéri egyetértésben munkálkodjon az álláspontok közelítésén.

Láttuk, hogy populáris perspektívánk nem foglalkozott azzal, pontosan miért is halt meg a politikus gróf, mi lehetett az öngyilkosság indoka, azzal pedig végképp nem, hogy politikai motivációkat keressen. E szemlélet számára világos volt, hogy Telekire az országot sújtó fátum mért csapást, haláláért a nemzetet leigázó elnyomó hatalom a felelős.

A pártpolitikai nézőpont viszont szenvedélyesen foglalkozik ezzel a problémával. Minél több idő múlik el a halál óta, annál nyíltabban kerül elő a „miért tette” kérdése.

„Meg vagyunk róla győződve, hogy gróf Teleki László halálában is úgy szerette hazáját, mint életében, jobban szerette, mint hírét, nevét, népszerűségét: úgy szerette, mint azt, amire legföltékenyebb volt – mint becsületét.” – írja a *Pesti Napló* már május 9-én, egyelőre csak bátortalanul célozgatva. Ugyanilyen célzások hangzanak el Lukács Mór beszédében, amely május 27-én hangzott el az Akadémián Teleki emlékezetére. (Teleki az MTA tagja volt.) Lukács bátran feszegetni meri az öngyilkosság témáját, cáfolja, hogy Teleki az „adott szó” miatt lett volna öngyilkos, ám hozzáteszi: „úgy vélte, halála üdvösebb a hazára, mint élete”. Mi is volt hát Lukács Mór szerint a valódi ok? Talán az, hogy Teleki „felismerte”, az ő politikája örvénybe, pusztulásba vinné a nemzetet, ezért utat adott a deáki út érvényesülésének. Később ez a verzió igen elterjedtté vált a felirati párti propaganda hatására, bár más elképzések is léteztek ezzel párhuzamosan. Lukács beszéde végén Teleki politikájával is foglalkozik: „Fájdalom, harag és elkeseredés szól belőle” – mondja a töredékben maradt Teleki-beszédről – „de utóvégre is a törvényes alaphoz ragaszkodik” – teszi hozzá mentegetve. Megbocsátja tehát Teleki szertelen nézeteit, elvégre ő is jót akart, ő is a haza önállásáért harcolt. Újabb merész lépéssel a beszéd aktuálpolitikai értékeléssel zárul. „Én tagadom, hogy a magyar nemzetben pártok létezzenek” – mondja Lukács.

Ez az emlékezés már más szemlélet jegyében fogant, mint az érzelmes költemények világa. Ebben a minőségében nem áll egyedül, lassanként nem találják meghökkentőnek a pártpolitikai megnyilatkozásokat. Egy gyönki gimnáziumi tanár gyászbeszéde váratlan fordulattal alkalmazkodik a politikai perspektívához, amely Deák felé tereli a Teleki gyászolókat. Miután kifejezi reményét, hogy a haza még fel fog virulni, így folytatja: „Ott van a mi jó öreg, szerencsét és rossz sorsot tapasztalt, harcedzett fővezérünk – vezetessük magunkat őáltala.” „Igaz, ő nem szokott sebes rohamokra vezetni, de csapásai annál biztosabbak, számításai soha sem csalnak – igaz, ő nem keresi fel a veszélyt, de ha szembe találja, attól soha vissza nem retten... Utána, vitézek, a csatábal!”⁵

Egy Teleki-emlékezés tehát azzal végződik, hogy előadója Deák Ferenc, az ellenpárt vezérének követésére buzdítja hallgatóit. Olyan dicsőretet zeng Deákról, amely egyben Teleki László érdemeinek hátrébb sorolását is jelenti: Teleki eszerint politikusként illúziókat tápláló, irreális célokat követő, hősies, de értelmetlenül hősies, nagyszerű hazafi, de csak példaképnek alkalmas, politikai vezetőnek nem. A felirati-párti ellenpropaganda, lám, eredménnyel működik.

Azon túl, hogy ez a nézőpont örömmel tépelődik a halál okain, s politikailag átlépve Telekin nem szent mártírnak, hanem meghátrált politikusnak tartja, a temetéshez is másképpen viszonyul.

A pesti búcsúztatás gyászbeszédeiben, főként Eötvös József szövegében olyan szertartásról hallunk, amely csak a testnek ad nyugalmat egyelőre. Teleki Lászlót kiélezett politikai helyzetben, fontos politikusként ragadta el a halál. A lelke tehát óhatatlanul itt maradt, és addig nyugtalanul bolyong, amíg az aktuális helyzet fennáll. Az élők pedig a majdan kiharcolt alkotmánnyal kívánnak „emlékjelet”, jelképes sírkövet állítani neki, hogy szelleme végre elnyugodjon. „A győzelem ünnepében részt fogsz venni Te is” – szölt Telekihez Eötvös. Teleki László még él, egészen addig legalábbis, amíg a politikai helyzet meg nem oldódik. A temetés aktusa ilyenformán egy köztes, átmeneti helyzet nyitánya: a kor tartozik valamivel Telekinek, és azon kezd dolgozni, hogy tartozását kiegyenlítse. Ha Magyarország politikai sikereket ér el, az hozzájárul majd ahhoz, hogy Teleki végleg meghaljon.

Végülis megállapítható, hogy a képviselőház reprezentatív gyásza némi politikai megkönnyebbülést is takar. A konzervatívok és a feliratiak megszabadultak nyomasztó népszerűségű ellenfelüktől – karizmatikus szerepet ezután már csak Deák tölthetett be; a határozatiak belső konfliktusa is megoldódott, pártjuk egysége megmaradt.

VI. A Teleki ügy utóélete

Teleki László gróf olyan pillanatban halt meg, amikor személye kezdett nagyon fontossá válni az ország számára. Ehhez hozzátéve halálának rejtelmes körülményeit, érthető, hogy az utókor szemében életének utolsó két-három hónapja vált

5 Emlékbeszédek gróf Széchenyi István és gróf Teleki László felett *Csuhás Benjámín* gyönki tanár által. Pest, 1861.

a legérdekesebbé, és ez is a halál pillanatához viszonyítva, visszafelé szemlélve az eseményeket. Teleki kénytelen volt a nemzet híres öngyilkosainak sorába beállni, és így minden tettét ezen öngyilkosság fényében ítélték meg később.

Az 1861-es két perspektíva, amely a politikus halálát értékelte, akkor még megfért egymással. A populáris-demonstratív perspektíva azonban túlságosan kötődött a neoabszolutizmus politikai légköréhez, ezért a kiegyezés után csaknem teljesen elhalványult. Ahogy nőtt az időbeli (és politikai) távolság 1861-től, úgy vált egyre tarthatatlanabbá a mártír-kultusz, a nemzethalál gondolata, a demonstratív ellenállás.

A pártpolitikai szempontú megközelítés bizonyult életképesebbnek, legalábbis azok körében, akik egyáltalán érdeklődtek még e téma iránt. A Teleki-kérdés egyre inkább pusztá kriminológiai rejtély lett, a gróf halála – a hivatalos orgánumban – más különösebbet már nem jelentett. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a populáris nézőpont bukása és a pártpolitikai nézőpont Teleki-képének győzelme az eredményes Deák-párti ellenpropagandának köszönhető. Így a békebeli cikkek mindig olyan Teleki Lászlót állítanak elénk, aki igazából nem a saját hite szerint beszélt, programja álprogram, valójában Deákot nagyobbak tartotta magánál, szíve mélyén a felirati javaslatot támogatta, egyébként pedig ideges, bétéges, határozatlan ember. A politikai lejárato szándék ebben a jellemzésben teljesen egyértelmű.⁶

A XX. századi történetírás egy olyan Teleki-képet örökölt, amelyet ilyen módon eltorzított egy direkt politikai szemlélet, öngyilkossága politikai jelentőségét pedig erősen felfokozták.⁷ A populáris szemlélet, úgy tűnik, végleg visszaszorult – bár néha felbukkan még, kuriózumként, műkedvelő történészek írásaiban.⁸ Ennek a szemléletnek a felélesztéséhez olyan trükkökre van szükség, amelyek elhítetik, hogy nem anakronizmusról van szó. Ez a trükk pedig a merénylet koncepciója, annak bizonygatása, hogy a grófot megölték. Erre azért van szükség, hogy Telekit ugyanúgy mártírnak, elesett szabadságharcosnak tarthassuk, mint elődeink 1861-ben.

Teleki László századunkra elfeledett halott lett, sem mártírként, sem bukott határozatlan idegbetegként nem él a köztudatban – jelentős politikusként pedig éppen nem. Ülőhelyét a képviselőházban 1861-ben üresen hagyták, hangsúlyozni kívánva ezzel az utána maradó úrt. Fekete terítővel letakart padjára koszorút helyeztek: ismerős már nekünk ez a koszorú a Hunyadi László-képről. A mártírok rózsakoszorúja ez, s egyben a halott nemzet lábaihoz helyezett emlékjel.

6 Lásd például Kalmár Antal és Angyal Dávid vitáját a *Magyar Figyelő* 1911-es évfolyamában!

7 Elég, ha csak *Hatos Géza: A „Különc” halála* (In: *História*, 1981.) című cikkére vagy *Szabad György: Miért halt meg Teleki László?* (Budapest, 1985.) című könyvére utalunk.

8 *Domokos László: Titkok Teleki László koporsója körül.* In: *Kortárs*, 1969.